

Ґріллії¹

КОМЕНТАР ДО ЦІЦЕРОНОВОЇ «РИТОРИКИ»

З латинської мови переклали
Галина Шепель, Анна Дзюб'як, Олена Дутко,
Христина Кобко, Дарина Сич, Леся Чебан

Під час навчальної практики «Літня школа класичних мов: латинська мова» 2019 року група студенток філологічної програми переклала фрагмент праці «*Commentum in Ciceronis Rhetorica*» – «Коментар до Ціцеронової «Риторики»» – пізноантичного ритора та граматака V століття Ґріллія (лат. Grillius), автора, відомого лише завдяки згадці в «*Institutiones grammaticae*» – «Грамаатичних настановах» Прісціана Кесарійського, які були широковідомим середньовічним підручником латини у 18 книгах. Ця Ґріллієва розвідка, що дійшла до нас тільки фрагментарно, мала, крім пояснювальної, передусім дидактичну мету й, імовірно, слугувала вступом до Ціцеронового посібника для ораторів «*De inventione*» – «Про добір аргументів», – відомого тоді під назвою «Риторика», який теж використовували в той час як підручник красномовства. Сучасні дослідники стверджують, що Ґріллії продемонстрував добрі знання класичної літератури та риторичної техніки, проте його висновкам бракує оригінальності і зв'язності, надто ж коли йдеться про питання, пов'язані з філософією. Прісціан також згадував про інший твір Ґріллія – «*Ad Vergilium de accentibus*» – «Про ритміку Вергілія», присвячений дослідженню красномовства Публія Вергілія Марона. Хоч у середньовічні часи Ґріллієві праці були доволі поширені, в пізніші роки дослідники не виявляли до них великого інтересу, а відтак було лише кілька спроб систематизувати і видати ці твори: у 1863 році до невеликої частини його рукописів звернувся німецький філолог-класик Карл Гальм, пізніше – в 1927 році – Йозеф Мартин, а найповнішим виданням Ґріллія є те, що вийшло за редакцією Райнера Якобі 2002 року та стало основою для пропонованого перекладу.

Розпочинаючи будь-який твір, перш ніж писати, маємо його прикрасити, як [те робив] Вергілій: «Дивне, дарма що дрібне, поставатиме перед тобою»². Та помиляються ті, хто це каже, бо в такому вступі міститься не похвала,

¹ Grillius. *Commentum in Ciceronis Rhetorica* // *Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana* / ред. R. M. Jakobi. München und Leipzig 2002, с. 1–3.

² Публій Вергілій Марон. Георгіки, 4, 3 // Вергілій. *Буколіки. Георгіки. Малі поеми* / з лат. переклав А. Содомора. Львів 2011, с. 125.

а виправдання. Звісно, оратор те, що йому важливе, муситиме на початку пояснити чи [бодай] не оминати увагою, як у «Своєму домі»³; спершу видається, що той зачин звичайний, але поглянь, як Туллій⁴ робить його особливим: «Коли багато [речей], понтифіки⁵, нашими предками з волі богів запроваджені й установлені»⁶. Це міг казати і Клодій⁷; бо Клодій послуговувався в суді лише релігійним правом, а Ціцерон – публічним⁸. Тому що понтифіки не могли винести вирок супроти релігії (бо те, чого стосувалася справа, було освячено⁹), до того ж Клодій боровся з допомогою релігійного права, погляньмо, як саме він¹⁰ це вирішив. Добре промовляє [Ціцерон]: «.. наші предки, <...> настановили вас суддями не лише релігійного права, а й публічного, тож вам слід захищати і публічне право, і релігійне»¹¹. І коли каже, щоби вони судили згідно з публічним правом, то на розгляд виставляє те, що Клодій безпідставно бореться з допомогою права освячення, яке належить понтифікам, якщо вони мають намір судити також про те, чи він повинен був освячувати те, що належить до публічного права.

Тож у такий спосіб Туллій, маючи намір написати про мистецтво риторики, вважає за потрібне спочатку виокремити те, що важливе. Отже, що є важливим? Учення Платона й Арістотеля.

³ Промова Ціцерона «*De domo sua*» – «Про свій дім», – що її він виголосив у справі проти дій Публія Клодія Пульхра, який під час свого трибунату освятив землю, де стояв Ціцеронів дім.

⁴ Марк Туллій Ціцерон.

⁵ Понтифіки – представники найвищої давньоримської колегії жерців, яка здійснювала загальний нагляд за виконанням вимог релігії та вирішувала питання, що стосувалися культу.

⁶ «*Cum multa divinitus, pontifices, a maioribus nostris inventa atque instituta sunt, tum nihil praeclarius quam quod eosdem et religionibus deorum immortalium et summae rei publicae praeesse voluerunt, ut amplissimi et clarissimi cives rem publicam bene gerendo religiones, religiones sapienter interpretando rem publicam conservarent*» (Cicero Tullius M. *De domo sua ad pontifices oratio* / ред. R. G. Nisbet. Oxford 1939, с. 1).

⁷ Публій Клодій Пульхр.

⁸ Публічне право у давньоримській правовій системі захищало інтереси держави, регулювало правові відносини індивідів із державою, а також ті взаємини між індивідами, які безпосередньо стосувалися держави. Найчастіше публічне право протиставляли приватному, яке регулювало правові відносини у приватній сфері. Проте тут «*jus publicum*» наближено за значенням до світського права і протиставлено релігійному.

⁹ У час, коли Ціцерон перебував у вигнанні за межами Рима, Клодій, який був політичним опонентом Ціцерона й ініціатором його вигнання, захопив ділянку на Палатині, де був Ціцеронів дім, зруйнував будинок, а місце освятив як «храм Свободи». Ясна річ, через статус святині цю власність було складно повернути попередньому власникові. Саме цей випадок і ліг в основу промови «Про свій дім», метою якої було не тільки повернути собі власність, а й засудити пропагандистське використання цього місця. Див.: Kenty J. A. *The Political Context of Cicero's Oration De Domo Sua* // *Ciceronian online*, т. II, ч. 2. 2018, с. 248–264.

¹⁰ Ціцерон.

¹¹ Цей фрагмент не є прямою цитатою з Ціцеронової промови.

А Платон, найбільш красномовний із усіх філософів, казав, що мистецтво риторики є не мистецтвом, а радше тінню частини суспільного вчення – це він доводив у тому діалозі, який назвав «Горгій»¹². [Він] стверджує, що те, що роблять усі, є не вправністю, а природною здібністю; натомість мистецтво походить не від природної здібності, а від вправності. З іншого боку, якщо ти докоряєш рабові: «Ти вкрав у мене книгу», – він відповідає: «Я не вкрав». Ось те, що ви називаєте здогадом, – цей здогад, стверджує, розділяєте на особу, вчинок і причину. Тож каже тобі твій раб, котрого звинувачуєш у крадіжці: «Скільки років, відколи тобі служу? Чи знаєш ти, щоби я хоч раз таке зробив?». Ось аргумент «від особи»¹³. Далі: «Чому би я мав намір украсти? Чи я голодував? Чи знемагав од спраги?». Ось аргумент, який ви називаєте «від причини»¹⁴. Врешті: «Я не вчинив [цього]. Хто засвідчує? Де я вчинив?». Ось аргумент «від вчинку». Отже, Платон робив висновок і казав: «Без сумніву, цей раб говорить так не через [набуту] вправність, а через природну здібність; риторика ж є не мистецтвом, а тінню частини суспільного вчення».

Натомість Арістотель казав, що [риторика] є мистецтвом, але шкідливим, бо воно чинить опір правді, а намаганням захиститися суперечить певності правди. Й Арістотель наводив дуже правдиві аргументи та приклади. Адже в ареопазі¹⁵, де були найсуворіші судді, стояли розпорядники і не дозволяли ораторам виголошувати вступи, заключні частини та загальні твердження, щоби через цю неясність не зазнавала шкоди правда. Врешті, в цих трьох [складниках промови] риторика є шкідливим мистецтвом.

Отже, Туллій, маючи намір написати про мистецтво риторики, щоби йому не казали: «Навіщо хочеш писати [про це], бо, за Платоном, [воно] мистецтвом не є, за Арістотелем – є певним мистецтвом, але шкідливим?» – із цієї причини вважає, що необхідно на початку довести, що [риторика] є і мистецтвом (всупереч Платону), і добрим (всупереч Арістотелеві).

¹² Платон. *Горгій*, 463d. У цій частині діалогу Платон виокремив дві частини «суспільного вчення» (політики): законодавство та правосуддя. Він висунув твердження, що кожне справжнє мистецтво має і свою «тінь» – облудне вчення, що прагне підмінити собою відповідне мистецтво; риторика є такою «тінню» для правосуддя.

¹³ Прийом у логіці та риториці, який полягає у використанні певних характеристик особи для доведення твердження, що стосується цієї особи.

¹⁴ Вид аргументації, що посиляється на прораховування ймовірних мотивів учинку.

¹⁵ Ареопаг – найвищий політичний і судовий орган в Атенях. Назва походить від пагорбу Ареса (*Ἄρειος πάγος*), де відбувалися збори членів ареопагу – архонтів. У докласичну епоху ареопаг володів майже повною державною владою; у V ст. до Р. Х. внаслідок реформи Ефіальта ареопаг втратив політичний вплив і зберіг за собою винятково судову функцію.